

NYHETS BREV NR 2 1999

FRÅN SVENSKA INDUSTRIMINNESFÖRENINGEN

Oljeön är Årets industriminne 1999

Svenska industriminnesföreningen har utsett Oljeön i Fagersta kommun till Årets industriminne 1999. På en liten ö i Åmänningen ligger världens äldsta bevarade oljeraffinaderi, anlagt 1875. Fabriken har genom starkt privat engagemang både kunnat bevaras och rustas upp. *Mer om Oljeön på sidan 2.*

Visning av oljefabriken på Oljeön. Foto: Kim Lill, Westmannaturism.

SIMs årsmöte 1999 i Ängelsberg

Utmärkelsen Årets industriminne kommer att delas ut i samband med SIMs årsmöte den 25 september 1999. Dagen till ära ljus-smyckar Karin och Lars Larsson gravarna efter dem som arbetat i oljefabriken.

Efter årsmötet på Odensnäs gård i Västervåla följer ett besök på Oljeön. Lars Larsson berättar om öns historia och Preem Petroleums VD Lars Nelson får ta emot SIMs pris från landshövding Jan Rydh. Därefter visas fabriken, bostaden och bagarstugan. Dessutom uppförs några scener ur skådespelet "Madame Ålund". Se separat inbjudan för hela programmet!

SIMs motivering

"Anläggningen på Oljeön är internationellt unik i sitt slag, branschmässigt mycket betydelsefull och teknik-historiskt intressant.

Preem Petroleum har under 1990-talet tagit ansvar för omfattande upprustningsarbeten i samråd med antikvariska myndigheter. Oljeön har dessutom satts in i sitt internationella sammanhang genom de kontakter och det arbete som inletts av paret Karin och Lars Larsson.

Makarna Larssons gästfrihet och entusiasm, deras djupa kunnande om oljetillverkning i allmänhet och Oljeöns historia i synnerhet har lett till kontakter med industrihistoriskt intresserade besökare och forskare från många olika länder genom åren. "

SIMs Diplom för goda insatser inom svensk industriminnesvärd tilldelas *Ryttarens torvströfabrik* och *Gisselförs kaggfabrik*, två småskaliga fabriksmiljöer.

Unika Oljeön

I Ängelsberg ligger två världs-unika anläggningar, dels Engelsbergs bruk som valdes in på Unescos världsarvslista 1993, dels fabriken på Oljeön som anses vara världens äldsta bevarade oljeraffinaderi.

Oljeindustrin etablerades som bransch på 1860-talet då Erwin L. Drake i USA visat att man kunde borra efter olja. Stora mängder hämtades upp ur jorden, priset på råolja sjönk och raffinaderierna växte i antal.

Oljeraffinaderiet på Oljeön grundades av Pehr August Ålund 1875. Läget på Barrön var medvetet valt eftersom risken för explosioner och bränder var stor. Ålund importerade råolja från USA, fett och talg från Ryssland och tjära, goudron, från Galizien i nuvarande Polen. Råvarorna fraktades med pråm uppför Strömsholms kanal.

Engelsbergs Oljefabrik tillverkade lysoljor, maskinoljor,

Läderolja i nationalromantisk förpackning.
Foto: Kim Lill, Westmannaturism.

läderoljor, paraffin och fetter som såldes över hela landet. På 1890-talet låg årsproduktionen på 1500 fat och sysselsatte ett 20-tal man.

Fabriken rymde tolv retortrar för destillering, paraffinpress, ångpannecentral och magasin. Oljeraffineringen upphörde 1902, men tillverkningen av smörjoljor och fetter fortsatte fram till 1927.

Från fabrik till museum

Lars Larsson kom till ön som barn då hans far fick anställning i

fabriken. Familjen bodde permanent på ön till 1939 och har därefter haft sin sommarbostad där. Tillsammans med maken Karin har Lars enträget arbetat för att miljön ska bevaras och för att sätta in den i sitt internationella sammanhang. Besläktade museer är Oil Creek museum i USA och Bóbrka i Polen.

Fabriken har renoverats flera gånger, senast av Preem Petroleum (fd OK) som sedan 1990 äger hela ön. Dramatiserade visningar och skådespel väcker då och då miljön till liv.

Karin och Lars Larsson utanför oljefabriken.
Foto: Kim Lill, Westmannaturism.

Diplom

Ryttarens torvströfabrik

År 1906 bildades ett aktiebolag för att utvinna torvströ ur Ryttarens mosse invid Kättilstorp nära Falköping. Fabriken hade egen järnväg till mossen. Kvaliteten på torven i Ryttarens mosse var god och efterfrågan stor. Torvströet blandades i gödsel för att suga upp fukt och ta bort ammoniaklukt. Under 1960-talet såldes ströet mest till plantskolor. Efter 90 år var mossen utbruten och då fabriken dessutom var otidsenlig, så lades tillverkningen ned 1997.

Fabriken har brunnit två gånger men byggts upp på samma sätt igen, så att den fortfarande i stort sett ser ut som den gjorde vid grundandet. Järnvägen till mossen är idag tre kilometer lång och trafikeras av ett bensinelektriskt lok. På området finns också en klingsåg och arbetarbostad med ekonomibygnader.

Föreningen *Ryttarens Torvströfabrik* bildades 1999 i syfte att bevara Ryttaren som en levande fabriksmiljö. Du som vill veta mer eller praktiskt stödja föreningen kan kontakta Hans Hellman, tel 0505-413 52, eller Sven Söderkvist, tel 0515-76 31 32.

Torvströfabriken presshus, torvlada och maskinhus.
Foto: Hans Hellman.

Industriantikvarie börjar i Forsvik

Hans Hellman har fått tjänst som industriantikvarie i Forsvik. Han ska inventera och dokumentera det industriella arvet i f.d. Skaraborgs län. Hans har tillsammans med Simon Johansson engagerat sig i bevarandet av Ryttarens torvströfabrik.

Diplom Gisselfors kaggfabrik

I den gamla kaggfabriken i Gisselfors by i Oviken i Jämtland tillverkas sedan tio år åter träkaggar. Kaggtillverkning var ett hantverk knutet till hushållets behov men på 1910-talet utvecklades det här till en industriell produktion.

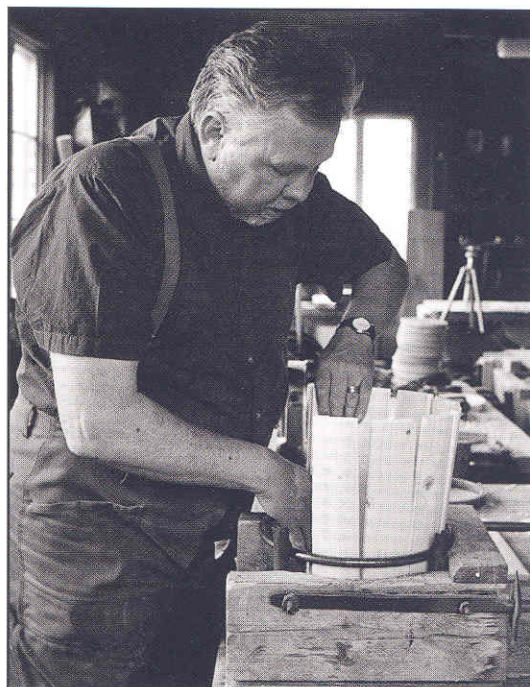
Dåvarande ägaren Paulus Persson hade på gården ett snickeri men gjorde också en del kaggar på traditionellt vis. Efter en resa till Norge fick han idén att installera svarvar och andra maskiner för att öka produktionen.

Under de bästa åren, på 1940-talet, kunde fabriken leverera 200-300 kaggar om dagen. De 14 arbetarna utförde var och en ett speciellt moment. Rekordet låg på tre kaggar per minut. Från 1962 började tillverkningen avvecklas och lades ned helt 1971.

Paul-Anders Paulsson härstammar från första ägaren. Han började renovera fabriken och 1989 kunde han tillsammans med gamla arbetare demonstrera hur produktionen gått till. Därefter har han fortsatt renoveringen av maskiner, maskinsal och övriga byggnader. Paul-Anders Paulsson har lagt ner mycket tid, arbete och kostnader för att återställa och visa denna småskaliga industriella verksamhet. Han öppnar fabriken varje år för demonstrationer, t ex i samband med hemvändardagarna i Oviken. Ett antal kaggar tillverkas för försäljning.

Kaggar, tunnor och fjärdingar

Beteckningen kagge används som samlingsnamn för förvaringskärl i olika storlekar. Tunnan var störst och rymde 125 liter. I fallande skala kom sedan halvtunna, fjärding,

Paul A Paulsson visar hur man tillverkar en kagge. De sågade stavarna reses i en sättstol och dras ihop med hjälp av en wire. Skårar för bottenplatta och lock fräses ur. Resbandet ersätts sedan av fyra band i koppar eller zink. Till sist sätts botten på plats.
Foto: Birgit Jansson, Jämtlands läns museum.

ätting och sextondel. Maskinerna ställdes in för olika kaggstorlekar, men tillverkningsmetoden var densamma.

NYTT PÅ DEN INDUSTRIHISTORISKA ARENAN

Blå blom kvar i Gustavsberg

Rätten att tillverka servisen Blå blom blir kvar i Gustavsberg, om än i liten skala. Det lilla företaget Farstaviken Porslin AB och finska Hackman Rörstrand slöt i somras ett avtal efter flera års processer kring rätten till varumärket. Gustavsbergsföretaget får fortsätta sin hantverksmässiga tillverkning och försäljning av servisen Blå blom.

Blå blom har upphöjts till nationalsymbol men också blivit en symbol för industrisamhällets alla utrotningshotade produktionslinjer.

Industriarvsdelegationen utsedd

Regeringen utsåg i juli den delegation som ska svara för genomförandet av satsningen på industrisamhällets industriarv, där 24,5 miljoner kronor ska fördelas under tre år. Ordförande är landshövdingen i Västmanland, Jan Rydh. Övriga ledamöter är författaren Majgull Axelsson, departementsråd Kristian Berg, Kjersti Bosdotter från Metall, professor Erik Hofrén, direktör Orvar Nykvist, docent Birgitta Svensson och riksantikvarie Erik Wegraeus.

Delegationen ska arbeta för att öka intresset och delaktigheten för industriarvet, göra ett urval av vad som ska bevaras samt lämna förslag till konkreta projekt.

Medlem i SIM?

Medlemskap kostar 150 kr (enskild) eller 300 kr (företag/org). Sätt in beloppet på **pg 77 02 42 - 6** så sänder vi dig mer information.

PÅ AGENDAN

Industri miljöer i förändring

Vad beror det på att vissa industriarvsprojekt kunnat genomföras enligt planerna medan andra lagts ned? Denna fråga vill Ekomuseum Bergslagen diskutera på en konferens i Ramnäs i Västmanland den 6-7 oktober. Genom att analysera och utvärdera ett antal industrihistoriska projekt hoppas man nå insikt om deras gemensamma drag, vilka idéer som varit avgörande samt förekomsten och betydelsen av ett starkt lokalt engagemang.

Ett besök på Energia 1999 i Västerås den 8 oktober avslutar. *Info:* Ekomuseum Bergslagen, tel 0240-66 30 82, eller e-post: stig@ekomuseum.se. www.ekomuseum.se

Energia 1999 - Pannhus 11: Industrihistoria ställs ut

Utställningen *Energia 1999 - Pannhus 11* i Västerås gamla ångkraftverk är en satsning för att stärka engagemanget för industrisamhällets kulturarv och överskrida gränserna mellan industri, kultur, forskning och utbildning.

Hela 21 utställare från bl a museer, arkiv, fackförbund och KTH deltar. SIM visar upp de miljöer som fått priset Årets industriminne.

Föreläsningsprogrammet är mycket omfattande och dessutom anordnas guidade turer, demonstration av hantverk, bildspel m m. Energia pågår t o m den 10 oktober.

Arrangörer är Länsstyrelse och Landsting i Västmanland samt Västerås stad i samarbete med Industrihistoriskt forum.

Info: Länsstyrelsen, Energia 1999, 721 86 Västerås. www.vastmanland.lst.se/energia

TICCIH i London

TICCIH (The international Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) arrangerar en stor kongress i London den 30 augusti till 2 september år 2000. Tre tematiska studieresor till Cornwall, Skottland och Wales ger därefter inspiration till diskussioner kring gruvdrift, återanvändande och interpretation. *Info:* Kersti Morger, 0175-68170.

Teknikhistoriska dagar i Stjärnsund

De nationella teknikhistoriska dagarna äger rum i Stjärnsund den 29-31 maj år 2000. Då är exakt 300 år sedan Christopher Polhem fick tillstånd att anlägga ett manufakturverk i Stjärnsund i Dalarna.

Konferensen ska presentera ny och pågående forskning inom teknik- och industrihistoria. Ett annat syfte är att stimulera kontakter mellan forskare från olika discipliner liksom mellan forskare och yrkesverksamma på museer och arkiv.

EN NY BOK

Industriarvet i fokus

Red. Kersti Morger
Bebyggelsehistorisk tidskrift
nr 36 1998. Hft 120 sidor

Detta nummer ger en bred överblick av läget inom industriminnesforskningen idag. Rolf Adamsson skildrar ämnet ur ett

historiskt perspektiv. Marie Nisser och Maths Isacson beskriver vad som händer ute på fältet och vilka forskningsbehov som finns. Eva Fägerborg visar hur de stora museerna arbetar med dokumentation.

Aktuell forskning på området presenteras av doktoranderna Eva Dahlström, Dag Celsing, Jan af Geijerstam och Henrik Lindberg. De belyser så skilda ting som den fysiska miljöns betydelse som källvärde, statliga

och lokala intressen i det tidiga 1800-talets vägbyggande, export av svensk teknik och järnverk till Indien samt ett sågverks- och massafabrikssamhälles uppgång och fall. Kersti Morger avslutar med en rapport från projektet IBA Emscher Park som syftar till att omdana hela Ruhrområdet.

Tidskriftens innehåll bygger på ett symposium som arrangerades av Kungliga Vitterhetsakademien i Stockholm i mars 1998.

NYHETSBREV FRÅN SIM, nr 2 1999

Ansvarig utgivare Kersti Morger, Liesta 5099, 762 00 RIMBO. Tel och fax: 0175 - 681 70. E-post: kersti.morger@telia.com
Redaktionsråd Även medlemsärenden: Carl-Magnus Gagge, Länsmuseum Gävleborg, Box 746, 801 28 GÄVLE
Tel 026 - 65 56 04. Fax 026 - 65 56 29. E-post: carl-magnus.gagge@xlm.se
Anders Houlitz, Avd för teknik- och vetenskapshistoria, KTH, 100 44 STOCKHOLM
Tel 08 - 790 62 86. Fax 08 - 24 62 63. E-post: houlitz@tekhist.kth.se
Redaktör, form Gunilla Strömberg, Verbatim Text & Kommunikation, Knutsgatan 11 A, 722 14 VÄSTERÅS.
Tel: 021 - 14 83 73. Fax 021 - 38 13 73. E-post: guest62@hotmail.com

Detta nummer av SIMs Nyhetsbrev har tryckts med stöd från Preem Petroleum.